

Maria Kopchuk-Kashetska, Associate Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, PhD in Pedagogics.

УДК 364-048.42:37.091.212

Т.Ю. Куниця, м. Київ

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДЛІТКІВ З ТРУДНОЩАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ

Стаття присвячена організації соціально-педагогічної підтримки в загальноосвітньому закладі. На основі представленого визначення соціально-педагогічної підтримки підлітків з труднощами соціальної взаємодії запропоновано алгоритм організації такої роботи. Очікуваний соціальний ефект від соціально-педагогічної підтримки школярів має виявляється у налагодженні їх конструктивного спілкування, групової соціально значимої діяльності, залученні підлітків в відкритий освітній простір для вільної соціальної взаємодії в системі “школа – родина – соціальне середовище”.

Ключові слова: соціальна взаємодія, підлітки, соціально-педагогічна підтримка.

Сучасна соціально-політична та економічна ситуація вимагають від загальноосвітніх закладів приділяти більше уваги соціально-педагогічній підтримці школярів, яка здебільшого здійснюється соціальними педагогами та практичними психологами. Водночас, для підвищення ефективності цієї роботи має бути задіяний увесь педагогічний колектив. Для цього необхідний чіткий алгоритм здійснення соціально-педагогічної підтримки з урахуванням вікових особливостей та тих проблем і труднощів, які мають школярі. В статті пропонується своє бачення такого алгоритму для старших підлітків з труднощами соціальної взаємодії.

При розробці такого алгоритму спиралися на результати досліджень, присвячених проблемі соціально-педагогічної підтримки, її сутнісних характеристик та змістовного наповнення К. Гілберга, А. Дістервега, Дж. Дьюї, П. Наторпа, І. Нойфельда, Р. Рамзея, Д. Сноу, А. Саломона, М. Ричмонда, Л. Юнссона та ін. (щодо сутності і змісту соціальної роботи); В. Беспалько, Т. Василькової, Ю. Василькової, Т. Вдовенко, М. Галагузової,

Г. Галагузової, К. Маклафліна, Л. Мардахаєва, П. Павленко, І. Протасової, Г. Селевко, М. Шакурової, Н. Щуркової та ін. (щодо розуміння і особливостей технологій у різних напрямках соціально-педагогічної діяльності); С. Белічевої, І. Дементєвої, Л. Оліференко, Т. Шульги та інші (щодо осмислення соціально-педагогічної підтримки дітей і сімей груп ризику); Г. Вороніної, Р. Овчарової, П. Шептенко (щодо аналізу умінь та навичок спеціалістів, рівня їхнього професіоналізму та готовності здійснювати соціально-педагогічну підтримку потребуючим); Т. Алексеєнко, Р. Вайноли, О. Безпалько (щодо технологій соціально-педагогічної роботи у громаді), І. Зверєвої, З. Кияниці, Г. Лактіонової, Ж. Петрочко, Г. Постолук (щодо технологій соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, а також з вразливими категоріями сімей і дітей, їхньої соціально-педагогічної підтримки), Т. Алексеєнко, Н. Грабовенко (щодо концептуалізації та технології соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми-інвалідами), А. Данілової (щодо педагогічної підтримки соціальної ініціативи молоді), Т. Алексеєнко, І. Зверєвої, Т. Куниці, С. Кушнарьова, Р. Малиношевського (щодо соціально-педагогічної роботи з малими групами школярів; формування у підлітків та старшокласників відповідальності, толерантності, авторитету, солідарності на духовно-моральній основі; формування таких соціально-значущих якостей особистості: ініціативності, авторитету, гідності, милосердя, альтруїзму, формування цілісного виховного середовища дитини) та ін.

Розробник “педагогіки підтримки” О.С. Газман визначив її, як *“превентивну і оперативну допомогу дітям у вирішенні їхніх індивідуальних проблем, пов’язаних з фізичним і психічним здоров’ям, соціальним та економічним становищем, успішним просуванням у навчанні, у прийнятті шкільних правил; з ефективною діловою та міжособистісною комунікацією; з життєвим, професійним, етичним вибором (самовизначенням)”*[1].

На його думку, головним обов’язком педагога у вихованні є м’яка, ненав’язлива допомога в саморозвитку, самореабілітації, самовизначенні і самоорганізації дитини: “Ростити в собі людину можна тільки допомагаючи іншому бути людиною”. Дослідник пропонував індивідуалізувати процес реалізації

педагогічної підтримки, для чого педагогу і школяреві необхідно разом пройти п'ять взаємопов'язаних ступенів:

- діагностичний (встановлення контакту, вербалізація проблем, оцінка значимості проблеми);
- пошуковий (спільний пошук вирішення проблеми або труднощі);
- договірний (проектування і взаємна домовленість про дії);
- діяльнісний (підтримка ініціативи дитини, допомога та взаємодія);
- рефлексивний (обговорення, констатація, осмислення досвіду)[1].

Аналіз наукової літератури та реальної педагогічної практики доводить, що при включенні школярів у систему соціальних відносин вчителі тільки частково орієнтують їх на соціальну взаємодію. Учні отримують у школі значну суму знань про суспільство і суспільні відносини, але у них не розвивається здатність до гнучкого використання цих знань у взаємодії з людьми в мінливому світі. Як наслідок – не розвивається компетентність соціальної взаємодії. У цих умовах перед школою ставиться завдання орієнтувати навчально-виховну діяльність не тільки на інтелектуальну підготовку школярів, але й на формування у них навичок соціальної взаємодії.

Для підлітків важливим є не лише спілкування з однолітками в школі, а й зайняття тієї позиції серед однокласників, яка їх задовольняє. Ця позиція, що задовольняє прагнення підлітка до самоповаги, є різною для кожного школяра. Одні прагнуть зайняти в групі позицію лідера, інші – отримати визнання і пошану від товаришів, треті – стати незаперечним авторитетом в якій-небудь справі тощо. Потреба в певному статусі серед однолітків обов'язково стає домінуючим мотивом у поведінці і навчанні, який позначається на результативності й ефективності процесу навчання [2].

Зайняти лідерську позицію в класі підліткові допомагають його психологічні особливості: висока потреба освоєння довколишньої дійсності, прагнення до розумової напруги і фізичної праці, всіляких форм діяльності.

Лідери, у порівнянні з іншими підлітками, вважають себе більш активними, товариськими, сміливими і рішучими. Вплив на інших вони пояснюють своїми організаторськими

здібностями й умінням ладнати з людьми, високим рівнем розвитку сили волі та почуттям гумору.

Самооцінка підлітків, які не є лідерами, ніколи не буває настільки високою. Вони не так упевнені в своїх силах і практично не вмотивовані на суперництво. Проте відсутність наполегливості й активності у взаєминах з однокласниками абсолютно не означає, що хтось із підлітків-нелідерів не хоче і не мріє посісти вищу позицію в класі.

Невміння або неможливість підлітка досягти в силу якихось обставин певного становища призводить до різних порушень у навчальній діяльності, зниження успішності, прояву недисциплінованості, аж до здійснення правопорушень. Такий вплив соціометричного статусу підлітка в класі на його шкільне життя визначається, насамперед, особливостями особистого розвитку в цей віковий період.

Характерними ознаками соціально-педагогічної підтримки підлітків є системність, адресність, превентивність, сумісність, технологічність та фасилітаційна спрямованість. Відповідно до цих ознак соціально-педагогічна підтримка підлітків з труднощами соціальної взаємодії в роботі соціального педагога загальноосвітньої школи *являє собою систему діяльності, спрямовану на організацію конструктивної взаємодії всіх учасників педагогічного процесу і соціального середовища з метою надання підліткам адресної, превентивної та оперативної соціально-педагогічної допомоги щодо запобігання та подолання в процесі життєдіяльності різноманітних перешкод.*

Результати констатувального етапу експерименту довели, що на сьогодні відсутній чіткий алгоритм роботи соціального педагога з труднощами соціальної взаємодії.

Процес організації соціально-педагогічної підтримки таких підлітків, на нашу думку, необхідно поділити на кілька основних етапів:

1. *Діагностичний.* На цьому етапі соціальний педагог має можливість визначити наявність чи відсутність проблем емоційного та міжособистісного плану у колективі. Наприклад, для вивчення рівня та характеру тривожності, пов'язаної зі школою, може бути використана "Методика діагностики рівня шкільної тривожності Філіпса". Методика С.В. Левченко дозволяє скласти "емоційний портрет класу". Для визначення

рівня сформованості соціальних навичок у підлітка, оцінки, які саме соціальні навички є для нього найбільш простими, а які найбільш складними, може бути використаний опитувальник “Визначення рівня розвитку соціальних навичок” А.П. Гольштейна. Окрім вище зазначених методик можна використати метод спостереження та експертних оцінок, а також соціометрію. В процесі діагностики мають бути визначені проблемні стани або комплекс станів підлітків (стосунки з однокласниками, дорослими), а також складений соціальний паспорт класу.

2. *Прогностичний.* Пошук шляхів вирішення проблем має починатися з соціально-педагогічного діагнозу, за результатами якого розробляється план індивідуальної та колективної роботи з учнями, класом, батьками та вчителями.

3. *Організаційно-комунікативний.* Організація та проведення консультацій, тренінгів, соціальних проектів, превентивної роботи, спрямованих на налагодження взаємодії з усіма учасниками процесу.

4. *Оціночний.* На даному етапі відбувається аналіз ефективності проведеної роботи.

Варто зазначити, що запропоновані етапи роботи не мають чітко визначених часових меж. Процес може бути як короткочасним (місяць-два), так і пролонгованим (від одного року і більше). Це залежить від рівня складності виявлених проблем та готовності всіх учасників до конструктивної роботи.

Соціально-педагогічна підтримка щодо подолання труднощів соціальної взаємодії має здійснюватися за трьома основними напрямками: робота з підлітками; робота з батьками; робота з педагогами. Всі вони мають реалізовуватися комплексно для того, щоб уникнути негативного впливу зовнішніх чинників на процес подолання труднощів соціальної взаємодії.

Зупинимося докладніше на кожному з них.

Робота з підлітками:

Соціальна психологія поділяє взаємодію на два типи: кооперацію та конкуренцію. Кооперація передбачає об'єднання, координацію сил всіх учасників спільної діяльності, тобто має позитивний характер, а успіх залежить від ступеня залученості кожного в процес. Конкуренція ж, навпаки, викликає протиставлення учасників один одному, тобто конфлікт.

Конфлікти між підлітками в межах школи, класу найчастіше засновані на емоціях й особистій неприязні. Конфлікт загострюється і охоплює все більше школярів. Міжособові і міжгрупові конфлікти негативно позначаються на всіх процесах життєдіяльності школи. Знання чинників, які обумовлюють виникнення міжособистісних конфліктів у підлітковому середовищі, дозволяє розробити комплекс методів, спрямованих на їх профілактику та формування навичок успішного вирішення. В той же час варто зазначити, що конфлікти не завжди мають деструктивний характер, але це буває лише тоді, коли труднощі полягають не в міжособистісних відносинах, а у визначенні шляхів розв'язання проблеми.

Практика доводить, що підлітки, без спеціальної підготовки, не вміють самостійно вирішувати конфлікти, що виникають, і в їхніх конфліктних стосунках переважають деструктивні тенденції. Конфлікти здійснюють помітний негативний вплив на психічний стан і настрої тих, що конфліктують. Стрес, що виникає під час конфліктів, може бути причиною серйозних захворювань. Тому своєчасні профілактичні заходи повинні позитивно впливати на психологічне і фізичне здоров'я учнів і вчителів та зменшувати кількість правопорушень, скоєних підлітками.

На нашу думку, важливим є впровадження у шкільне життя процесу медіації – мирного способу вирішення конфліктів. Застосування таких практик досить ефективно, адже попередження конфлікту між учасниками навчально-виховного процесу, формування у школярів конструктивних взаємин, навички самостійного розв'язання конфліктів, засобами колективного та індивідуального впливів, формування позитивного шкільного мікроклімату – є одним провідних завдань соціально-педагогічної підтримки у загальноосвітньому закладі.

Медіація як альтернативний підхід до розв'язання конфлікту з'явився наприкінці 70-х років у США та на початку 80-х – в Європі. Першою з європейських країн цю програму ініціювала Великобританія. На сьогодні програми примирення не лише успішно функціонують в Норвегії, Фінляндії, Австрії, Німеччині та Франції, але й закріплені на рівні національних законодавств. В інших країнах Європи було зроблено перші кроки у цьому напрямі – пілотні проекти у Данії, Швеції,

Нідерландах, Ірландії, Іспанії та Італії. Протягом останніх років активізувався рух за впровадження програм примирення у Східній Європі. В Польщі та Чехії, по завершенню експериментального періоду, програми примирення (медіації) були не лише запроваджені, але й закріплені законодавчо.

Медіація (від лат. *mediatio* – посередництво) посідає особливе місце серед засобів і технологій розв'язання конфліктів; на відміну від суду та арбітражу вона дозволяє сторонам шляхом переговорів неюридичними засобами лише за участю посередника-медіатора вирішувати конфліктну проблему. Отже, медіація – це проведення переговорів за участю медіатора.

Впровадження відновних практик відбувається через створення Шкільних служб порозуміння. Шкільна служба порозуміння (ШСП) – це команда підготовлених старшокласників-посередників (або медіаторів), які допомагають своїм ровесникам розв'язувати конфлікти мирним шляхом (використовуючи у роботі відновні практики – медіацію однолітків, коло) та працюють над формуванням безпечної атмосфери у навчальному закладі [3].

Учні, залучені до роботи у програмі, виконують просвітницьку діяльність, пропонуючи ровесникам новий та дієвий підхід вирішення складних конфліктних ситуацій та пропагуючи культуру поведінки, що базується на толерантності, взаємоповазі і відповідальності. Застосування медіації, як способу врегулювання конфліктів і вирішення складних ситуацій, сприяє встановленню безпечної атмосфери у школах, зниженню рівня агресивної поведінки серед підлітків.

Завдання ж соціального педагога полягає у підготовці медіаторів з числа учнів середньої та старшої школи, а також проведенні індивідуальних бесід та консультацій з найбільш “активними” учасниками конфліктних ситуацій.

Ще однією ефективною технологією соціально-педагогічної підтримки є організація проектної діяльності школярів.

У процесі групової взаємодії реалізується цілий комплекс педагогічних, соціальних, естетичних, моральних та психологічних завдань. Функції педагога полягають у створенні умов набуття досвіду колективної взаємодії з позиції самовизначення та самореалізації; демонстрації культурних цінностей спілкування та відносин між людьми з позиції довіри, поваги та захисту людини, її унікальності та індивідуальності;

демонструванні норм ставлення до людини щодо її самоцінності; створенні умов для фасилітації, реабілітації та корекції самооцінки підлітка; заохоченні успішної участі у груповій взаємодії, підвищенні його особистої компетенції та усвідомлення ним індивідуальних цілей. Саме в процесі організації та реалізації соціальних проєктів виникає можливість розкриття і подолання міжособистісних перепон.

Наступною технологією соціально-педагогічної підтримки підлітків з труднощами соціальної взаємодії є тренінгові заняття.

Тренінг є ефективним груповим методом соціально-педагогічної роботи і відповідає природньому прагненню підлітків до спілкування, створює найкращі умови для набуття навичок міжособистісної комунікації, сприяє створенню позитивного образу власного “Я”, гармонізує стосунки з оточуючими.

Основна мета тренінгових занять полягає у розвитку соціально-комунікативного потенціалу підлітків, який складається з соціальної компетентності, адекватної самооцінки, почуття впевненості та навичок ефективної взаємодії в колективі, що в підсумку приводить до формування соціально-компетентної особистості. Ця форма занять є надзвичайно важливою саме в роботі з підлітками групи ризику, тому що сприяє набуттю ними позитивного досвіду міжособистісної взаємодії та формуванню альтернативних форм поведінки.

Таким чином, основними формами (технологіями) соціально-педагогічної підтримки у роботі з підлітками є:

- індивідуальні бесіди та консультації;
- організація та реалізація програми шкільної медіації;
- соціальні проєкти;
- тренінги.

Робота з батьками:

У вихованні дітей сім'я не може бути замінена жодним іншим соціальним інститутом, так як саме в сім'ї народжується почуття наступності поколінь, відчуття причетності до історії свого народу, минулого, сьогодення і майбутнього. Психологічно сприятлива сімейна атмосфера і емоційно насичене життя в школі відіграють велику роль у вихованні дитини. Вони створюють передумови для духовно-морального виховання, розвитку її інтелекту. Саме тому необхідними є взаємодія та спільна позиція батьків і педагогів, сім'ї та школи в питаннях виховання.

Як і стосовно підлітків, робота з батьками реалізуються через індивідуальні та колективні форми роботи. Однак суттєва відмінність полягає в тому, що робота з батьками обмежена за часом. Основна увага зосереджується на двох напрямках – просвітницькому та превентивно-корекційному. Перший напрям передбачає проведення тематичних батьківських зборів, круглих столів, лекторіїв із залученням фахівців різних служб, індивідуальне консультування. Ефективним способом здійснення превентивно-корекційної роботи є залучення батьків до спільної діяльності з дітьми в межах реалізації соціальних проектів. Така соціально корисна діяльність сприяє зближенню та налагодженню конструктивної взаємодії між батьками та підлітками та розкриттю їхнього внутрішнього потенціалу останніх.

Робота з педагогічним колективом:

Діяльність соціального педагога нерозривно пов'язана з роботою педагогів школи і носить системний характер. Взаємодія з педагогічним колективом здійснюється в наступних напрямках: індивідуальна робота з переборення проблеми учня будується з класним керівником, вчителем-предметником, вузькими спеціалістами школи.

Із класними керівниками вибудовується найбільш тісний контакт, тому що цей фахівець надає первинну допомогу дитині у вирішенні її проблем.

Вчителі-предметники безпосередньо спілкуються з підлітками під час навчально-виховного процесу. Взаємодія налагоджується на основі вирішення навчальних проблем дитини, аналізу її здатності до навчання і відвідування школи.

Взаємодія з фахівцями школи вузької професійної спрямованості (шкільний психолог, педагог-організатор, логопед, фельдшер та інші) здійснюється, коли виникає необхідність у наданні підлітку конкретної професійної допомоги.

Доцільною та необхідною є участь соціальних педагогів у роботі методичних об'єднань класних керівників, засідання яких можна організовувати в різних формах: тренінгах, дискусіях, ділових іграх, педагогічних майстернях тощо. Вчителям пропонується великий практичний матеріал щодо підвищення педагогічної освіченості батьків і активні форми взаємодії сім'ї і школи. Соціально-педагогічні консультації,

включаючи в себе питання соціального і педагогічного характеру, спрямовані на вирішення конкретної проблеми.

Соціальний ефект соціально-педагогічної підтримки соціальної взаємодії школярів виявляється у налагодженні їх конструктивного спілкування, групової соціально значимої діяльності, залученні підлітків у відкритий освітній простір для вільної соціальної взаємодії в системі “школа – родина – соціальне середовище”.

Література

1. Газман О. С. Педагогическая поддержка детей в образовании как инновационная проблема / О. С. Газман // Новые ценности образования: десять концепций и эссе. – 1995. – № 3. – С. 58-63
2. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб / В. П. Кутішенко. – [2-ге вид.]. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 128 с.
3. Шкільна служба розв’язання конфліктів: досвід упровадження : посіб. – К., 2009. – 167 с.

Т.Ю. Куница

Организация социально-педагогической поддержки подростков с трудностями социального взаимодействия в общеобразовательных учреждениях

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины
(9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

Статья посвящена организации социально-педагогической поддержки в общеобразовательном учреждении. На основе представленного определения социально-педагогической поддержки подростков с трудностями социального взаимодействия предложен алгоритм организации такой работы. Ожидаемый социальный эффект от социально-педагогической поддержки школьников проявляется в налаживании их конструктивного общения, групповой социально-значимой деятельности, привлечении подростков в открытое образовательное пространство для свободного социального взаимодействия в системе “школа – семья – социальная среда”.

Ключевые слова: социальное взаимодействие, подростки, социально-педагогическая поддержка

T. Yu. Kunytsia

The Organization of Social and Pedagogical Support of Teenagers with Difficulties of Social Interaction in Educational Institution

Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to organization of socio-educational support in educational institution. Based on the definition of socio-pedagogical support of teenagers with difficulties of social interaction, the author proposes the algorithm how to organize this work. It is a comprehensive approach in working with adolescents, their parents and teachers. There are four main stages of organization support: diagnostic, prognostic, organizational, and communicative, evaluative. The major forms include individual talks and consultations, mediation, social projects, trainings, lectures and methodological seminars. The expected social effect from the socio-pedagogical support will be displayed as constructive communication, group socially significant activities, teens' involvement in an open education space for casual social interaction inside the system "school – family – social environment".

Keywords: social interaction, adolescents, socio-pedagogical support.

References

1. Gazman, O. S. (1995). Pedagogicheskaja podderzhka detei v obrazovanii kak innovatsionnaja problema [Pedagogical support of children in education as an innovative problem]. *Novye Tsennosti Obrazovaniia: Desiat Kontseptsii i Esse*, 3, 58-63.
2. Kutishenko, V. P. (2010). *Vikova ta pedahohichna psykholohiia* [Age-related and pedagogical psychology]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
3. *Shkilna sluzhba rozviazannia konfliktiv: dosvid uprovadzhennia* [School service of conflict resolution: Experience of implementation]. (2009). Kyiv.

Куниця Тетяна Юріївна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

Куниця Татьяна Юрьевна, кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник лаборатории социальной педагогики Института проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины

Tetiana Kunytsia, Senior Researcher of Laboratory of Social Pedagogics of the Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, PhD in Pedagogics

УДК 378.011.33

В.В. Ланно, м. Коломия

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ У КОНТЕКСТІ ДУХОВНО-ЦІННІСНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Стаття відображає результати емпіричного дослідження проблеми сформованості емпатії як невід'ємної складової особистості студента. Автор наголошує на важливості педагогічної підтримки й заохочення кожного студента до духовного самовдосконалення як провідного чинника розвитку емпатії. Порівняння результатів констатувального та контрольного етапів дослідження засвідчили ефективність педагогічних заходів, спрямованих на зростання емпатії у студентів залучених до експерименту.

Ключові слова: *емпатія, духовні цінності, студентська молодь, вищий навчальний заклад, методи дослідження, виховне середовище, позааудиторна діяльність.*

Студентський вік є оптимальним для розвитку ціннісно-сміслових структур свідомості особистості й характеризується як завершальний етап підготовки до вступу в самостійну професійну діяльність. У цьому віці моральні установки проявляються в майбутньому як ціннісні орієнтації в практичній діяльності й поведінці особистості. Саме в цьому віці зростає роль переконання та відповідальності за свої ціннісні орієнтації, зміцнюються такі якості, як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціативність, уміння керувати собою, підвищується інтерес до духовно-моральних проблем. Прагнення до самовизначення, самоствердження, самореалізації належать до одних із найважливіших потреб студентів і є умовою їх гармонійного духовного розвитку. Уявлення про себе, своє "Я" неминуче породжує потребу в реалізації своїх можливостей і здібностей [7, с. 142].

Одним із механізмів, що опосередковує формування в студентів духовних цінностей, є емпатія. В аспекті міжособистісної взаємодії, спілкування емпатію вчені розглядають як виконану за іншого інтроспекцію або здатність відчувати, бачити,